

Ünye'de Bir Fetvâhâne ve Fetvâhânelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Birkaç Not

A Fatwa Office (Fetvâhâne) in Unye and a few Notes on the Emergence and Development of the Fatwa Offices

Ahmet Ali BAYHAN¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.806945

Öz

Osmanlı döneminde sosyal hayatın gelişmesine paralel olarak artan dini ve idari ihtiyaçlar şeyhülislamlık makamı içerisinde ayrı bir fetvâhâne bölümü kurulmasını gerekli kılmıştır. İlk şeyhülislamlar ülke sınırlarının dar, sosyal hayatın sade ve bürokratik görevlerinin az olması sebebiyle kendilerine sorulan sorulara sözlü veya yazılı olarak derhal cevap vermişlerse de zamanla halkın ve idarenin dini konularla ilgili soru ve problemleri ve buna bağlı olarak fetvâ talepleri artmıştır. Bu çerçevede şeyhülislamlık içerisinde fetvâhâne olarak kullanıldığını bildiğimiz en eski bina, 1924 yılında şeyhülislamlığın lağvedilmesi üzerine İstanbul Müftülüğüne tahsis edilmiş olan ve tarih içerisinde birkaç defa yangına maruz kalmış olmasına karşın günümüze sağlam olarak ulaşabilmiş bulunan yapı olup, ilk inşa edildiğinde de şeyhülislamlık makamının fetvâhâne bölümü olduğu bilinmektedir. Böylesine Osmanlı sosyal, kültürel ve dini hayatında önemli bir yere sahip müesseselerden biri olarak ortaya çıkan, gelişen fetvâhânelerin bir örneği de Ordu'nun Ünye ilçesinde günümüze ulaşmış durumdadır. Bu çalışmada Ünye Fetvâhânesi bağlamında, fetvâhânelerin ortaya çıkışı, gelişimi ve mimari dokusu üzerine de bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Mimarisi, Müftülük Binası, Kamu Binası, Ordu, Ünye.

Abstract

In parallel with developments in social life increasing religious and administrative needs in the Ottoman era required the establishment of a separate fatwa office within the authority of Shayk al-Islam. Due to such reasons as living in a relatively small country, having simple social lives and few administrative duties, the first Shayk al-Islams had given immediate answers to the questions in written or verbal forms, but over time, the questions and problems of the public and the administration related to religious issues and their demands for fatwas increased accordingly. In this context, the oldest building that we know was used as a fatwa office is the building that was allocated to the Mufti of Istanbul after the closure of the Shayk al-Islam unit in 1924 and was exposed to fire several times throughout the history, but has survived to the present day. It is known that this building, from the very beginning, was built and used as a fatwa office. An example of the fatwa offices emerged as an important institution in the Ottoman social, cultural and religious lives has reached the present day in Ünye district of Ordu. In this study, an evaluation will be made on the emergence, development and architectural texture of the fatwa offices in the context of Unye Fatwa Office (Fetvâhâne).

Keywords: Ottoman Architecture, Mufti Office Building, Public Building, Ordu, Ünye.

Extended Abstract

It is known that public buildings were built in many ancient cultures since antiquity. Various archaeological remains and numerous scientific studies in Anatolia have revealed that the tradition of building public buildings is also very old here. We can say that it is possible to follow the influence of this tradition in the Anatolian Seljuk, Principalities and Ottoman times, which were among the Turkish states established in Anatolia.

Government mansions, municipal offices, military buildings, various schools, prisons, hospitals, post offices, barracks and similar structures, which started to be seen more widely in the last period called as the late Ottoman period, attract attention as new style public buildings. It is seen that this type of public buildings continued to be widely applied in the first years of the Republic, after being seen in the late Ottoman period. In line with the new needs emerging in parallel with the new administration system, public buildings such as new administrative buildings, train station buildings, and clock towers spread in settlements in the Ottoman provinces and were rapidly built in many cities. The most important purpose in the construction of these new style public buildings is to make the management of cities far from the center easier, as well as to make these works, which are the most spectacular structures of the city with their monumental architectures, show that the power of the state is still in place. Government Mansions, Municipal Offices, Military Buildings (Redif Buildings, Barracks, etc.), various schools of all levels (Schools, High Schools, Junior High Schools, etc.), Libraries, Prisons, Hospitals, Dispensaries, Post Offices, Station Its buildings, Clock Towers and similar buildings are considered as important architectural works reflecting the character of the period as public buildings built with a new understanding. It would be appropriate to add Fetwâhâne or Fatawahanes to these new style architectural structures. Although there are not many examples in the literature, inscriptions with inscriptions built in the last period of the Ottoman Empire are encountered. Ünye Fetwâhâne and Library is a remarkable architectural example that can be evaluated in this sense.

In parallel with developments in social life increasing religious and administrative needs in the Ottoman era required the establishment of a separate fatwa office within the authority of Shayk al-Islam. Due to such reasons as living in a relatively small country, having simple social lives and few administrative duties, the first Shayk al-Islams had given immediate answers to the questions in written or verbal forms, but over time, the questions and problems of the public and the administration related to religious issues and their demands for fatwas increased accordingly. In this context, the oldest building that we know was used as a fatwa office is the building that was allocated to the Mufti of Istanbul after the closure of the Shayk al-Islam unit in 1924 and was exposed to fire several times throughout the history, but has survived to the present day. It is known that this building, from the very beginning, was built and used as a fatwa office. An example of the fatwa offices emerged as an important institution in the Ottoman social, cultural and religious lives has reached the present day in Ünye district of Ordu.

In this study, an evaluation will be made on the emergence, development and architectural texture of the fatwa offices in the context of Ünye Fatwa Office (Fetvâhâne).

First of all, it is evaluated in terms of topography, it can be mentioned that the work is located on a sloping land in the northeast-southwest direction and does not overshadow these residences and other buildings or obstruct the wind. However, it is thought to reflect the character of traditional Turkish residential architecture in terms of both the exterior architecture and the plan scheme with the floor partition applied inside. Beyond all these, it is a unique Fetvâhâne Building recorded in the literature. The Ünye Fetvâhâne and Library should be restored and preserved in accordance with its original texture and transferred to the next generations as a museum.

Giriş

Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde yer alan Ünye, tarihi, coğrafi, doğal kaynak ve birikimlerine binaen Ordu ilinin Altınordu ilçesi (eski merkez ilçe) ile birlikte, gerek Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve gerekse Cumhuriyet devrinde yetiştirdiği ulema ve bürokratları ile de hayli dikkat çekici ve oldukça zengin, kozmopolit bir sosyo-kültürel yapı sergileyen bir sahil yerleşimidir.²

Ünye'nin Kısa Tarihi ve Coğrafi Özellikleri

Kuzeyden Karadeniz, doğudan Fatsa, batıdan Terme ve güneyden de Çaybaşı, Akkuş ve Kumru ilçeleriyle kuşatılmış vaziyetteki Ünye, güneyden dik yamaçlarla sınırlandırılmış geniş bir hilal oluşturan bir koyun etrafında, Tabakhane Deresi'nin doğu ve batı yakasında sahil boyunca uzanan bir düzlükte konumlandırılmıştır (Görsel 1). Genel olarak Ünye'nin dağları batıdan doğuya ve kuzeyden güneye doğru yükselir. Sahilden içe doğru üç dağ sıralanır. Bunlar Argan, Çağman ve Taz dağlarıdır. Bu dağların arasında Cevizdere, Curi ve Akçay dereleri düzensiz rejimleriyle akmaktadır ve derin vadileri oluştururlar (Kızılkıran, 2017: 1-5; Doğan, 2006: 13-18) (Görsel 2). Karadeniz sahilinin İç Anadolu'yla bağlantısını sağlayan tarihi ipek yolunun da sahilden güneye doğru yükselerek oluşan bir vadi boyunca uzandığı ve Ünye'nin gelişimine önemli katkılar sunduğu bilinmektedir (Avanoğlu, 2002: 2-3). Karadeniz ikliminin hüküm sürdüğü Ünye'de, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kafkasya ve Batum'dan gelen göçmenlerin getirmesiyle yetiştirilmeye başlanan fındık tarımı en önemli geçim kaynağı olarak görülmektedir.

Görsel 1: Ünye İlçesi ve Komşuları.

Görsel 2: Ünye'nin Siyasi Haritası.

Bizans döneminde Honie, Onie, Omnie ve Homorie biçiminde kullanıldığı sanılan ve isminin Eski Helen dilindeki 'Oinoe' kelimesinden türediği ileri sürülen (Cramer, 1872: 272; Umar, 2000: 89-90) Ünye'de, Cevizdere civarı ve Yüceler Mahallesi'ndeki doğal mağaralarda tespit edilen tarih öncesi döneme ilişkin izler, yöredeki ilk iskânın MÖ 15 binlerde başladığını düşündürmektedir (Kılıç Kökten, 1962: 275-276). MÖ 2. binde Hititlere komşu Kaşgalar, sonraları Giresun ve Ordu yöresinde hüküm süren Kalipler'in hâkimiyet sahasında kalan Ünye, MÖ 8. yüzyılda yeni pazarlar bulmak amacıyla Karadeniz'e gelen ve Sinop'a yerleşen Miletoslular tarafından kurulmuştur. Sonrasında da Pontus Krallığı (MÖ 302-71), Roma İmparatorluğu (MÖ 71-MS 395) ve Bizans İmparatorluğu (395- 1086) hâkimiyetinin söz konusu olduğu Ünye ve çevresi, 1071'i müteakiben Karadeniz sahilinde egemenlik alanı oluşturmuş olan Danişmendlilerin Selçuklu himayesine girmeleriyle Selçuklu sınırları içerisine dâhil edilmiştir. Selçukluların 1204'te Sinop'u ele geçirmeleri sonrasında 1228'e kadarki zaman diliminde Ünye'ye kadar Karadeniz sahilinin Türk yerleşimine açıldığı görülmektedir. Köseadağ Savaşı'ndan (1243) sonra Selçuklu ve Trabzon'daki Pontus Devleti de İlhanlıların egemenliğine girmiştir. Bu dönemde Moğol akınlarından kaçan ve büyük kitleler halinde bölgeye gelen Türkler, Orta Karadeniz

² Ordu doğumlu Osmanlı devri ulemaları ve memurları ile ilgili olarak bkz. Yadi, Aralık 2012: 300-312. Ünye doğumlu son devir Osmanlı ulemalarına ilişkin olarak da bkz. Dağdelen, 2004. Ayrıca Ordu ve Ünye'nin gurur kaynağı, bölgenin Osmanlı devrinde yetişmiş iki önemli hattat kardeşi de burada zikretmek yerinde olacaktır. Hattat Mustafa Rakım ve kardeşi Hattat İsmail Zühdi Efendi için bkz. Berk, 2003; Berk, 2007: 428-429; Mert, 2014: 137-154.

Bölgesi'nin demografik yapısını değiştirmeye başlamışlardır. 1280 civarından itibaren yörede iskân edilen Çepniler, Hacıemiroğulları / Bayramoğulları ve Taceddinoğulları olmak üzere iki önemli ve güçlü beylikle bölgenin siyasi yapısında etkili olmuşlardır. 1427-28'de ise Ünye'nin de içinde olduğu Orta Karadeniz Bölgesi, Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir (Öz, 1999: 103; Yediyıldız, 2000: 90; Argan, 2004: 20; Kumandaş, 2004: 1-6; Tellioglu, 2007: 660; Kumandaş Yanmaz, 2018: 108).

Osmanlı döneminde Ünye, 1576'da Canik Sancağı'na bağlı 10 köy ve 856 haneden oluşan bir yerleşim yeriyken, 1642'de köy sayısı 39'a çıkmış ve bu yıllardan itibaren XIX. yüzyılın ortalarına kadar gelişen limanla birlikte deniz ticaret merkezi olma özelliği ile adını duyurmaya başlamıştır. 1808'de Ünye Sancak Beyi Haznedaroğlu Süleyman Paşa, Ünye'nin merkezine Karadeniz Bölgesi'nin en büyük saraylarından birini yaptırmıştır. 1830'da çıkan bir yangınla tamamen yanan, günümüze ancak bazı sur kalıntıları ulaşmış olan saray, Ünye'nin elde ettiği zenginliği ve müreffeh düzeyi göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. 1879-1881 yılları arasında Batum göçmenlerinin yerleştirilmesiyle daha da gelişen ve Müslim / Gayri Müslim mahalleriyle kozmopolit bir yapıya sahip olan Ünye, 1883'te Samsun vilayetine bağlanırken, 1918'de 58.483 Müslüman, 5.184 Rum, 5.763 Ermeni ve 9 Yahudi olmak üzere 78.043 nüfusu barındıran önemli bir yerleşim yeridir. I. Dünya Savaşı sürecinde Ermenilerin tehciri, ardından 1923'te mübadele ile Rumların ayrılması sonucunda Ordu iline bağlı bir ilçe (1921) olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar gelişmiş şirin, turizm, sanayi ve kültürel yönden hayli ilerlemiş bölgenin büyük ilçelerinden birisi durumundadır (Öz, 1999: 103; Tosun, 1995: 23; Özdemir, 1997: 20; Arslan, 2014: 45; Erler, 2009: 166; İpek, 1991: 32).

Kamu Yapılarının Gelişimi ve Yaygınlaşması

Devletin yönetim, eğitim, kültür, sağlık ve ulaşım gibi faaliyetlerini ihtiva eden ve bu faaliyet alanlarının halka hizmet vermek amacıyla kurumsallaştırıldığı binalar olarak öne çıkan kamu yapıları, Anadolu coğrafyası gözden geçirildiğinde Selçuklu ve Beylikler dönemindeki müesseseseleşmenin ardından Osmanlı devrinde, özellikle yükseliş sürecinde ihtiyaca göre muhtelif vilayetlerde inşa edilerek gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki ıslahat ve yenilik hareketlerine, bilhassa Tanzimat Fermanı'nın ilanına paralel olarak bu tür yapıların yapılması daha da yaygınlaşmıştır. Merkezîyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde yönetimin taşraya kolay ulaşımı ya da halkın devlet tarafından yalnız bırakılmadığını göstermek amacıyla yaygın biçimde inşa edilmeye başlanan Hükümet Konakları, Belediye Daireleri, Askeri Binalar (Redif Binaları, Kışlalar v.b.), her seviyeden çeşitli okullar (Mektep, İbtidaiye, Rüştüye ve benzeri), Kütüphaneler, Hapishaneler, Hastaneler, Dispanserler, Postaneler, İstasyon Binaları, Saat Kuleleri ve benzeri binalar, yeni anlayışla inşa edilegelen yapılar olarak devrin karakterini yansıtan önemli mimari eserlerden sayılırlar (Acar, 2000; Acun, 2001; Avcı, 2017; Sözen ve Tapan, 1973; Sözen, 1984). Bu yeni tarz mimari yapılara Fetvâhâne ya da Fetvâhâneleri de ilave etmek yerinde olacaktır. Literatürde çok fazla örneğine rastlanmasa da Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında inşa edilen örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Ünye Fetvâhânesi ve Kütüphanesi, bu anlamda değerlendirilebilecek oldukça dikkate şayan bir mimari örnektir.³

Ünye Fetvâhânesi ve Kütüphanesi

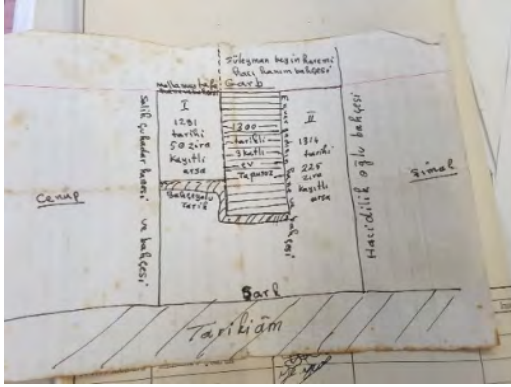
Ordu ili, Ünye ilçesi, Kaledere Mahallesi'nde, Kaymakamlık Binası'nın hemen arkasında, merkezi bir konumda, 25.11.1952 yılındaki Tapu ve Kadastro kaydına göre tapusu 76 ada ve 6 nolu parselde İbrahim Hakkı kızı Mevhibe Çavuşoğlu ile Hikmet kızı Sebahat Bilgiç ve Ahmet Hasip evlatları Ayten Bilgiç ve Tefik Fikret Bilgiç adına kayıtlı Fetvâhâne Binasının mülkiyeti, Tuğra Ulaştırma ve Turizm Limited Şirketi'ne ait olup, "Tuğra Konağı" adıyla bilinmektedir. Ayrıca tapu ve kadastro kayıtları sorgulanırken tespit edilen tarihsiz bir krokide, 1300 tarihli üç katlı tapusuz ev "Enver Kadı'nın Hane ve Bahçesi" olarak gösterilmiştir (Görsel 3).

Kitâbesi

Mirasçıların uhdelerinde⁴ muhafaza etmekte oldukları dikdörtgen biçimindeki kitâbesinde Ta'lik hatla ١٢٦٨ فتاواخانه مع كتبخانه 'Fetvâhâne me'a kütübhâne 1268', "Kütüphane ile beraber fetvâhâne 1851-52" yazmaktadır (Görsel 4).

³ Bu çalışma XXIV. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda (7-9 Ekim 2020) sunulan bildirden türetilmiştir.

⁴ Günümüzde binanın maliki durumundaki Ahmet YEŞİLYURT tarafından koruma altına alınmış vaziyettedir.

Görsel 3: Ali Enver Kadı'nın Mülkiyetine İşaret Eden Kroki.

Görsel 4: Fetvâhâne ve Kütüphanе'nin Kitâbesi.

Bânisi / Mâliki

Şimdiye kadar derlenen bilgi ve belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 'Tuğra Konağı'nın, 1851-52 tarihinde, Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığı zamanında (1839-1861), Fetvâhâne ve Kütüphanе olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. İnşa kitâbesinde kesin olarak belirtilmediğinden yapının bânisi net bir biçimde ortaya konulamamaktadır. Kaynaklardan aynı kişi olduğu teyit edilen Ali Enver Kadı ile alakası ise 1300 R. / 1885 M. senesinde Canik Bidayet Mahkemesi Ceza Reisliği'ne tayini ile olmalıdır. Muhtemelen bu tarihte binanın mülkiyeti Ali Enver Kadı'ya geçmiş olmalıdır.

Sadık Albayrak tarafından kaleme alınan Son Devir Osmanlı Uleması başlıklı kitabın ilk cildinde verilen bilgilere göre (Albayrak, 1996: 309-310) Ali Enver Kadı, *Nüvvâb'dan el-Hac Ali Efendi'nin oğlu olup, 1258 H. yılında Ünye kazasında doğmuştur. İlk tahsilden sonra İstanbul'a gelerek Bayezit Camii dersianlarından Hafız Eşref Efendi merhumun halka-i tedarisine devam etmiş ise de Mekteb-i Kuzât'ta ikmâl-i tahsil ile tarik niyabetine sülûki hesabıyla icazet alamamıştır. Sema'hane-i Edeb ve Kurûn-i Hakkî adlı Arapça risaleleri tercüme suretiyle ruhsatname istihsal etmiştir. Türkçe ve Arapça tekellüm ve kitâbet ettiği gibi Farsça'ya da aşina bulunuyordu. 6 Receb 1292 senesinde Mekteb-i Kuzât'tan neşet etmiştir. 5. Sınıf niyâbet ehliyetnamesini hâiz olan Ali Enver Efendi, 18 Kanunisani 1291 senesinde Çarşamba, 25 Mart 1295'te İdlîb, 14 Teşrinievvel 1298'den 5 Kanunuevvel 1300'e kadar saniyen Çarşamba niyabetine tayin edilmiş ve 7 Kanunusani 1300 tarihinde Canik Bidâyet Mahkemesi Ceza Reisliği'ne tayin edilmiştir. Hakkında vaki olan şikâyet üzerine 9 Teşrinievvel 1302'de azl ile 7 Ağustos 1303'den 16 Temmuz 1305'e kadar Lapseki, 21 Kanunusani 1305'de Biga, 3 Kanunuevvel 1306'da Alaşehir ve 15 Haziran 1307'de Ordu niyabetine nakl etmiştir. Ordu Müftüsü ile Müderriszade Ahmed ve Mehmet Said Efendi imzalı telgraflarla şer-i şerife mugayir hareketlerle salat-ı hamseyi terk ve işrete devamı, niyâbette kalması şer'i bakımdan mahzurlu görülerek 14 Eylül 1308'de azledilmiştir. 12 Teşrinisani 1309'da Çerkes, 31 Mayıs 1312'de Ünye (4 Kanunuevvel 1312'den 31 Mart 1313'e kadar Ünye Kaymakam vekaletinde bulunmuştur), 15 Mart 1315'de Yıldızeli, 12 Kanunusani 1317'de Merzifon niyabetine (Burada iken Ermeni Kilisesi ile birtakım hadiseler meydana getirmiş ve asayiş bozar mahiyette görüldüğünden) azl ile 29 Eylül 1319'da Dârîdere (Edirne) niyabetine tayin edilmiş ve 12 Nisan 1322'de Bilâd-ı Devriye'den Maraş Mevleviyeti tevcih olunmuştur. 29 Haziran 1323'de Mihaliç niyabetine tayinle üçüncü sınıf memuriyete terfi'i suretiyle 1 Eylül 1324'de Meclis-i Meşâyih başkâtipliğine tayin edilmiştir. Fetvâhâne'de müteşekkil Tensik Komisyonu kararı ile 1 Eylül 1325'de bu kâtiplikten ayrılmıştır. Aynı tarihte Meclis-i Mesalih-i Talebe Kâtipliğine tayin edilmiştir. Buradan da ayrılarak 16 Teşrinievvel 1325'de Yeniköy niyabetine tayin olunmuş ve 24 Eylül 1327'de hitam-ı müddetine mebni infisal etmiştir. 12 Teşrinisani 1329'dan itibaren mazuliyet maaşı almış ve 11 Teşrinisani 1336 senesinde vuku'u vefatı ile zevcesi İfaket Hanım'a maaş tahsis edilmiştir.⁵ M. Ufuk Mistepe tarafından yayınlanan makalede de Ünye'nin Osmanlı devrindeki 14 belediye başkanı arasında 9. sırada Hacı Ali Kadızade Ali Enver Kadı'nın ismi zikredilmektedir (Mistepe, 2015). Bu bilgilerden hareketle Ali Enver Kadı, Ünye ve Ordu'da Nâiblik, Ünye'de Belediye Başkanlığı ve vekâleten Kaymakamlık yaparak hizmet etmiş önemli bir şahsiyettir.*

⁵ Ali Enver Kadı ile ilgili olarak burada verilen bilgiler Dağdelen, 2004: 76-77'de hemen hemen aynen tekrar edilmiştir.

Bahçesi

Ünye Fetâvâhâne ve Kütüphane Binası, doğu taraftaki umumi yoldan dikdörtgen şekilli bir kapıdan ulaşılan etrafı yol tarafında moloz taş örgülü duvarla çevrili bir alanın içerisinde, batı kenara yerleştirilmiş olup, yapının doğu, kuzey ve güney taraflarını kuşatan üç yönlü bir bahçe düzenlemesine yer verildiği anlaşılmaktadır (Görsel 5). Bahçe duvarı yer yer düzgün kesme taş, diğer yerlerde ise moloz taş malzeme kullanılarak örülmüş olup, yol kotunun yükselmesi sebebiyle kapı açıklığı da küçülmüş durumdadır (Görsel 6).

Görsel 5: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Eski Bir Fotoğrafi.

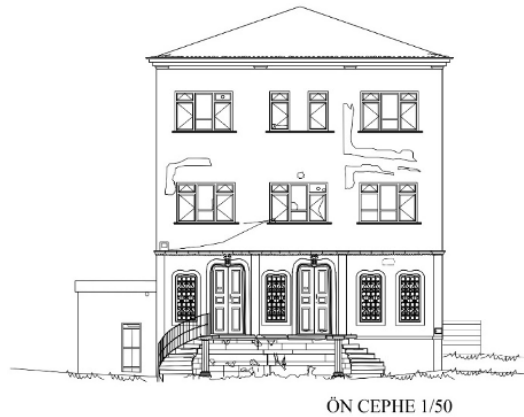
Görsel 6: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Şimdiki Hali.

Cepheler

Bodrum kat üzerine zemin (ara katlı) + 2 katlı bir yapı sergileyen bina, eski Ünye Görsellerinden gözlenebildiği kadarıyla ilçenin tarihi konutlarının bir kopyası durumundadır. Pencere düzenine göre hemen bütün cephelerde üç katlı bir görüntü sunmakta olan yapıya, doğu cephenin ortasında, kuzey ve güney kenarlarındaki yarım daire formlu onar basamaklı taş merdivenle ulaşılmaktadır. Öne taşkın taş merdiven kütesi, kuzey ve güney kenarları yarım daire şekilli bir dikdörtgen taşıttıdan ibarettir. Zemin kat seviyesinde iki kapı ve dört pencere mevcut olup, tamamı dikdörtgen şekillidir. Kapıların lentosunda, tam ortada akant yaprağından oluşturulmuş bir tepelik motifi şeklinde süsleme yer almaktadır. Bunların arasındaki pencerenin üzerindeki dikdörtgen boşluk da orijinalde kitâbeyi barındırıyor olmalıdır. Üçgen ve dikdörtgen dış sıralarının üzerinde iç bükey yarım daire kat profili ile ayrılan zemin kat seviyesinin üzerinde birinci ve ikinci kat pencereleri sıralanmış durumdadır. Bunlar üç dikdörtgen bölümlü yatay dikdörtgen şekilli pencereler olup, ikinci katın orta penceresinde orta kısım muhtemelen sonradan kapatılarak iki dikdörtgen pencere haline dönüştürülmüş olmalıdır (Görsel 8, Görsel 3).

Görsel 7: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Giriş Cephesi.

Görsel 8: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Giriş Cephesi Görünüşü (Mimar Servet ZEREN'den).

Yapının **güney** tarafında, zemin seviyesinin tamamını kapatmayacak şekilde sonradan yığma duvar tekniğiyle bir odunluk eklenmiştir. Doğu batı ekseninde uzanan mekâna doğu yönündeki dikdörtgen şekilli kapıdan girilmektedir. Odunluğun arkasında zemin kata ait demir parmaklıklı kare şekilli büyük bir pencerenin açıldığı görülmektedir. Aynı cephede üst seviyede iki kat halinde pencereler mevcuttur. Bunlardan ortadaki dikdörtgen şekilli bir pencerenin iki yanına yerleştirilen yatay dikdörtgen biçiminde ve üç dikdörtgen bölümlü iki pencere uygulaması birinci kata aitken, daha üstte yer alan üç büyük pencere ise ikinci kata ait olmalıdır ve yatay dikdörtgen şekilli, üçer dikdörtgen bölümlü yapısıyla diğer katlardaki pencerelere benzer düzenlemelerdir (Görsel 9, Görsel 10).

Görsel 9: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Güney Cephesi.

Görsel 10: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Güney Cephesi (Mimar Servet ZEREN'den).

Kuzey cephe dört katlı bir yapı sergilemektedir. En altta doğu köşede bodrum kattaki depoya girişi sağlayan kapıya yer verildiği görülmektedir. Zemin seviyesinde, ortadaki alttan daraltılarak sonradan küçültülmüş durumda olan beş dikdörtgen pencere mevcutken, birinci ve ikinci katlarda birbirine benzer bir düzenleme söz konusudur. Her iki kat seviyesinde sıralanan üçlü pencere uygulamasında, ortadakiler yandakilere göre daha küçük tutulmuş olup, alttaki iki, üstteki ise üç bölümlüdür ve bunların iki yanındaki pencereler de büyük yatay dikdörtgen formu ve üç dikdörtgen bölümlü bir düzen ortaya koyarlar (Görsel 11, Görsel 12).

Görsel 11: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Kuzey Cephesi.

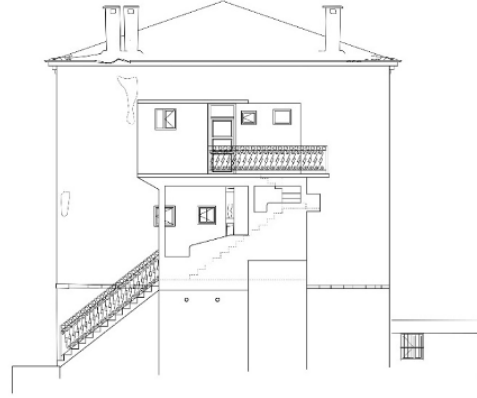

Görsel 12: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Kuzey Cephesi (Mimar Servet ZEREN'den).

Batı cephede ise en üst kattaki lojman kısmına ulaşan ve sonradan betonarme olarak inşa edilen merdiven ile ıslak mekânların küçük havalandırma pencerelerine yer verildiği gözlenmektedir. Yapı dört omuz alaturka kiremitli bir çatıyla kapatılmış durumdadır (Görsel 13, Görsel 14).

Görsel 13: Fetvâhâne ve Kütüphâne'nin Arka Cephesi.

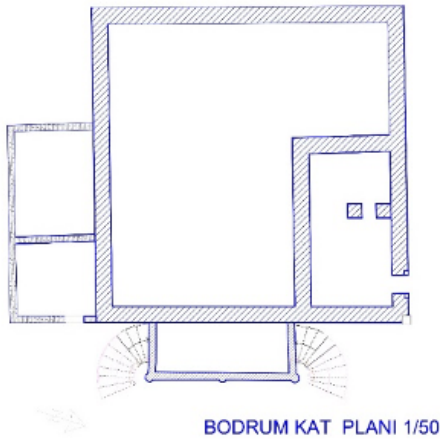
ARKA CEPHE 1/50

Görsel 14: Fetvâhâne ve Kütüphâne'nin Arka Cephesi (Mimar Servet ZEREN'den).

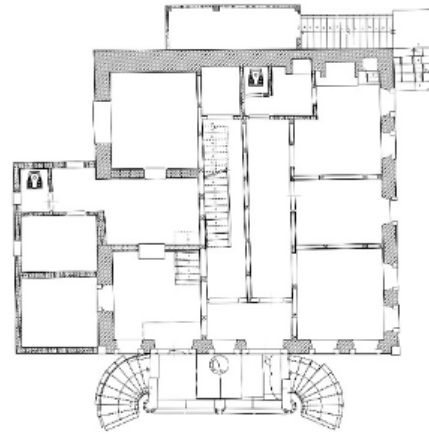
Kat Düzeni

Binanın dışarısında ilave edilen depo, tuvalet ve banyo gibi mekânlar ile içerisinde bağdadi duvarların sökülmesi sonrasında ihtiyaca göre bölümlenen müstakil daire düzenlemeleri hakkında Mimar Servet Zeren tarafından hazırlanan rölöve ve restitüsyon projeleri dikkate alınarak tanımlama yapılmaya çalışılmıştır.⁶

Yerleştirildiği arazinin güneybatı kuzeydoğu istikametinde eğimli bir yapı sergilemesi nedeniyle yapının kuzeydoğu köşesinde bir **bodrum kat** meydana getirilmiştir. Kuzeydoğu köşedeki kapıdan ulaşılan ve doğu batı istikametinde uzanan dikdörtgen şekilli bir mekândan ibaret bir depo işlevi ile geleneksel ev mimarisindeki yapıya uygun bir kat uygulamasının söz konusu olduğu söylenebilir. Herhangi bir zemin döşemesi tespit edilmeyen depoda sıkıştırılmış topraktan bir zemin oluşturulduğu görülür (Görsel 15).

Görsel 15: Fetvâhâne ve Kütüphâne'nin Bodrum Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

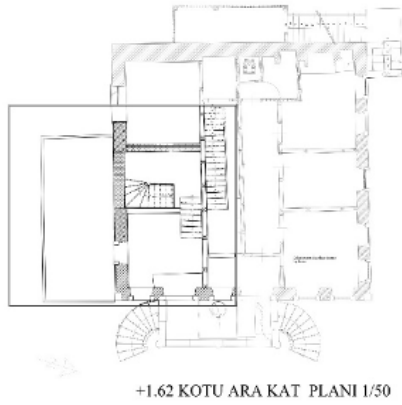
Görsel 16: Fetvâhâne ve Kütüphâne'nin Zemin Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

Zemin kata doğu cephedeki iki kapıdan giriş sağlanmaktadır. Zemin katta 1950'li yıllarda muayenehane olarak kullanıldığından dolayı birtakım değişikliklerin meydana getirildiği dikkate alınmalıdır. Sağdaki kapıdan girildikten sonra kapının bitişiğindeki dikdörtgen şekilli pencerenin aydınlattığı giriş holüne ulaşılmaktadır. Giriş holünün batı tarafındaki iki kapıdan sağdaki, doğu batı istikametinde uzanan ince uzun dikdörtgen biçiminde yerleştirilmiş hole açılmaktadır (Görsel 16). Üzerine ara kat yerleştirildiği için 1,78 m. yüksekliğinde oldukça basık bir hacme sahip olan holün etrafında,

⁶ Bilgi ve proje paylaşımı için Müellif Mimar Servet ZEREN'e şükranlarımı sunarım.

kuzeydoğu köşede iki dış (kuzey ve doğu) duvarındaki ikişer dikdörtgen pencere ile aydınlatılan kare planlı bir oda, kuzey kenarında (orijinalde bahçe kapısı olduğu tahmin edilen) tek pencerenin ışık sağladığı kuzey güney yönünde yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli daha küçük bir mekân ile kuzeybatı ve batı cihetinde ise banyo ve tuvalet gibi ıslak hacimler sıralanmıştır. Soldaki kapıdan da ara kata ulaştıran ahşap merdiveni barındıran kısma geçilmektedir. Bu kısım muhtemelen yapının kamuya açık bölümü olmalıdır. Yani Fetvâhâne ve Kütüphane olarak kullanılan bölüm işlevi verilmiş yerdir. Dışta sol tarafta yer alan ikinci kapıdan girilen bölüm, günümüzde art arda ve birbirinden geçilecek tarzda yerleştirilmiş üç bölümlü bir düzenleme ile sonradan ilave edilmiş tuvalet ve banyo gibi ıslak hacimlerden müteşekkil olup, orijinalde kapıdan ulaşılan giriş holü ile batı kenarda altına bir sarnıcın yerleştirildiği dikdörtgen şekilli büyük mekânın arasında normal birinci ve ikinci katlara götüren iki kollu ahşap merdivenli holün bulunduğu sanılmaktadır. Ayrıca merdiven altına sarnıçtan beslenen bir çeşme yapısının da yerleştirildiği yaşlı mukimlerinden⁷ elde edilen bilgiler arasında olduğu söylenebilir.

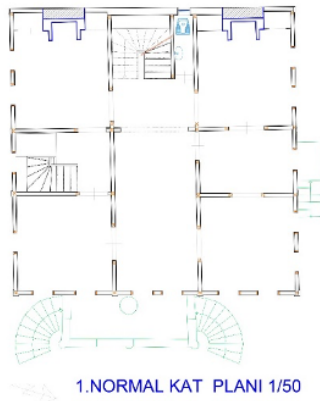
Orijinalde zemin katta, sol kısımdaki ahşap merdivenle ulaşıldığı tahmin edilen, ancak günümüzde sağ taraftaki ahşap merdivenle çıkılabilen **ara kat**, 1,72 m. yüksekliğinde bir hacimden ibarettir (Görsel 17). Hem ara kattaki muhdes merdiven ile hem de zemin katın sol tarafındaki ahşap merdivenle ulaşılan **1. normal kat**, orijinalde ortada doğu batı istikametinde uzanan bir hol ile onun kuzey ve güney taraflarına yerleştirilmiş batı uçta ocaklı birer, doğu uçta da birer olmak üzere dört büyük oda ile kuzey kenarda bir küçük mekândan oluşan bir plan şeması sergilediği sanılırken, günümüzde sol tarafta iki oda ihtiva eden, sağ tarafta ise dört oda ile birer tuvalet ve banyo içeren iki ayrı bölümden ibarettir (Görsel 18-19).

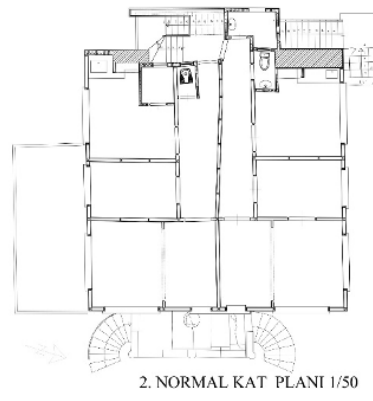
Görsel 17: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Ara Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

Görsel 18: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin 1. Normal Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

Görsel 19: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin 1. Normal Kat Restitüsyon Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

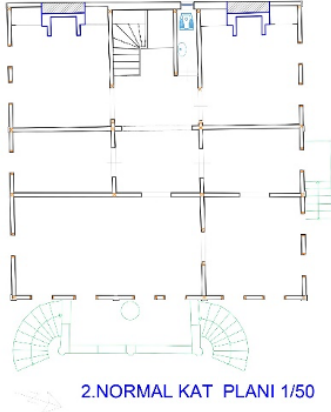

Görsel 20: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin 2. Normal Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

⁷ Zeki UYSAL ve eşine (Yaşları 85) burada minnet ve şükranlarımı ifade ediyorum.

Günümüzde yapının batı tarafındaki muhdes betonarme merdivenle ulaşılan **2. normal kat**, bağdadi duvarların ihtiyaca göre sökülmesi nedeniyle eski plan düzenini büyük oranda kaybetmiş durumda olup, dörder odalı ve birer tuvalet ve banyo ihtiva eden iki ayrı daire haline dönüştürülmüştür. Ancak orijinalde merdivenli sofanın üç tarafına dizilmiş biri büyük (güneydoğu köşede), ikisi ocaklı (batı uçta), diğer ikisi daha küçük (kuzeydoğu köşede ve karşılıklı kuzey ve güney kenarda) olmak üzere toplam altı odalı bir düzenlemeye sahip olduğu düşünülebilir (Görsel 21).

Malzeme ve teknik bakımdan incelendiğinde, dış duvarların taş, iç duvarların ise genellikle bağdadi tarzda inşa edilmiş olduğu tespit edilmiş olup, dönemin özelliğine uygun bir karakter sunduğu ifade edilebilir.

Görsel 21: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin 2. Normal Kat Restitüsyon Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

Görsel 22: Günümüzde İstanbul Müftülüğü Olarak Kullanılan Süleymaniye'deki Fetvâhâne'nin Genel Görünüşü.

Fetvâhânelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İslamiyetin ortaya çıktığı devirlerden başlayarak fetva verme / sorma / alma işinin genellikle din adamları ya da onların görev mahalli olarak bilinen camilerde yürütüldüğü bilinen bir vakıdır. Hatta Osmanlı döneminin ünlü din bilginlerinden Zenbilli Ali Efendi'ye fetva almak üzere kendisine başvuranların işlerini kısa sürede sonuçlandırmak için evinin penceresinden sarkıttığı zenbille soruları alıp cevapları yine zenbille koyup vermesinden dolayı halk arasında "Zenbilli müftü, Zenbilli Ali Efendi" gibi isimler takıldığı bilinmektedir (Küçükdağ, 2013: 247-249). Osmanlı döneminde sosyal hayatın gelişmesine paralel olarak artan dini ve idari ihtiyaçlar şeyhülislamlık makamı içerisinde ayrı bir fetvâhâne bölümü kurulmasını gerekli kılmıştır. İlk şeyhülislamlar ülke sınırlarının dar, sosyal hayatın sade ve bürokratik görevlerinin az olması sebebiyle kendilerine sorulan sorulara sözlü veya yazılı olarak derhal cevap vermişlerse de zamanla halkın ve idarenin dini konularla ilgili soru ve problemleri ve buna bağlı olarak fetvâ talepleri artmıştır. Bu çerçevede şeyhülislamlık içerisinde fetvâhâne olarak kullanıldığını bildiğimiz en eski bina, 1924 yılında şeyhülislamlığın lağvedilmesi üzerine İstanbul Müftülüğüne tahsis edilmiş olan ve tarih içerisinde birkaç defa yangına maruz kalmış olmasına karşın günümüze sağlam olarak ulaşabilmiş bulunan yapı olup, ilk inşa edildiğinde de şeyhülislamlık makamının fetvâhâne bölümü olduğu bilinmektedir (Görsel 22). Fetvâhânelerin kuruluşu ve başlangıç dönemlerindeki işleyişine dair fazla bilgi mevcut değilse de son dönemleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Son dönemde fetvâhâne pusula odası, fetvâ odası (hey'et-i iftâiyye) ve i'lâmat odası olmak üzere üç kısımdan meydana gelmekte ve buralarda fetva eminine bağlı olarak fetva emini muavini, i'lâmat müdürü, i'lâmat mümeyyizi, baş müsevvid, müsevvid gibi çeşitli memurlar görev yapıyordu. Pusula odası, soru sahiplerinin sorularını açık ve anlaşılır bir şekilde yazarak fetva odasına havale ederdi. Burası fetva odasının bir müracaat kalemi gibi görüldüğü için müstakil bir oda değil, fetva odasının bir bölümü olarak değerlendirilmiştir. Fetva odasına gelen sorular müsevvidler tarafından fetva formuna sokulur ve bunları temize çekmekle görevli olan mübeyyiz tarafından yazıldıktan sonra şeyhülislama takdim edilirdi. Şeyhülislam da konuyu inceleyerek kendi el yazısı ile "vardır / yoktur", "olur / olmaz", "gelir / gelmez", "meşrudur / meşru değildir", "caizdir / caiz değildir" vb. bir ibare yazıp imza eder ve evrakı fetva odasına iade ederdi. Burada özel deftere kaydedilen fetva müvezzi denilen memur tarafından ilgili kişiye verilirirdi.⁸ Böylesine Osmanlı sosyal, kültürel ve dini hayatında önemli bir yere sahip müesseselerden biri olarak ortaya çıkan, gelişen fetvâhânelerin bir örneği de Ordu'nun Ünye ilçesinde günümüze ulaşmış durumdadır.

⁸ Fetvâhânelerin ortaya çıkışı, gelişimi ve işleyişi hakkında bilgi için bkz. Koca, 1995: 496-500.

Değerlendirme ve Sonuç

Her şeyden önce topografik açıdan incelendiğinde eserin kuzeydoğu – güneybatı istikametinde eğimli bir araziye oturtulmuş ve böylece çevresindeki konutları ya da diğer yapıları gölgelemeyecek veya rüzgârını engellemeyecek şekilde geleneksel anlayışa uygun bir karakter sunduğu değerlendirilebilir.

Bu müstakil bilimsel çalışmada ele aldığımız yapı, Ünye ilçesinin merkezindeki meydanda Hükümet Binası'nın hemen arkasında konumlandırılmış bir kamu binasıdır. Ancak gerek dış mimarisi, gerekse içeride uygulanan kat bölümlenmesi ile plan şeması bakımından geleneksel Türk konut mimarisinin karakterini yansıttığı düşünülmektedir. Buna göre katlardaki müdahalelerle büyük oranda hemen her katta iki müstakil bölüm oluşturulduğu görülmesine karşın, kalan izlerden anlaşılan orijinal dokusuna göre köşe sofalı ve orta sofalı plan şeması olarak tanımlanabilecek bir şema yansıttığı ifade edilebilir. Bu durum zamanın şartlarına ve fonksiyon / ihtiyaca göre yapının şekillendiğini göstermektedir. Yapının bulunduğu Ünye'ye yakın çevrede, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Amasya, Bayburt, Bartın, Karabük-Safranbolu ile başkent İstanbul'daki geç dönem evlerinde bu tarz plan şeması örneklerine rastlamak mümkündür (Günay, 1989: 119; Karpuz, 2018: 129; Kuban, 2016: 484; Kuban, 2017: 77; Eldem, 1954: 76, 80, 96, 104; Şahin, 2010: 158-159; 186-187; Uçar, 1998: 79-80; Şener Boy, 2014: 17-20, 24; İribaş, 2019: 292).

Öte yandan yapının en dikkat çekici yanlarından birisi kat bölümlenmesindeki farklılıktır. Zemin katla bağlantılı olarak bir ara kat uygulamasına yer verildiği anlaşılmaktadır. Geç Osmanlı devrinde geleneksel konut mimarisinde kiler işlevli olarak oluşturulduğu ve Tirebolu'ya ait bir özellik olduğu ileri sürülen (İltar, 2016: 74-75) ara kat uygulamasına Giresun'a bağlı Tirebolu ilçesinde iki tescilli evde (Yıldırım Güneş, 2020: 80-82, 85-86) rastlanmasıyla birlikte Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki konutlarda da benzer düzenlemenin var olduğu sanılmaktadır (Kuban, 2017: 74, 76). Karabük / Safranbolu (Bozkurt ve Altınçekiç, 2011: 69-91) ve Bursa / Cumalıkızık (Perker ve Akıncıtürk, 2011: 42) gibi geleneksel konut örnekleri bu açıdan hayli ilginçtir.

Ordu'da XIX. Yüzyıl sivil mimarisi örneklerin başında, günümüzde müze olarak faaliyet gösteren, zemin+iki katlı yapısı ve taş işçilikli hareketli cephelerine karşın sükûnet verici ahşap iç mimarisiyle Paşaoğlu Konağı gelmektedir. Altınordu ilçesindeki Aziziye Mahallesi'nde yer alan ve Furtunzade Hacı Harun Efendi tarafından XIX. Yüzyılın sonlarında yaptırıldığı bilinen Furtun Evi, haremlik ve selamlık ihtiva eden plan şeması ile Ordu geleneksel konutları içerisinde en özellikli olanlardan birisidir (Azizoğlu Küçük, 2008: 11). Gerek plan şeması, bölümlenmesi ve gerekse cephe düzeni bakımından en yakın örneklerden birisi de Ordu'nun Çamaş ilçesindeki 1325 / 1907-8 tarihli Cevat Bey Konağı'dır (Bayhan, 2017: 62-78). Ordu evleri genellikle arazi yapısından ötürü çapraz eksen üzerinde kurulmuş ve yatay genişlemeye pek imkân verilmemiştir. Bu bakımdan yapılar yukarıya doğru büyüme özelliği göstermiş, üç ve dört katlı evler sayıca çoğunluktadır. Bununla birlikte Ordu evlerinin diğer Karadeniz konutlarından farklı ayrıntıları da vardır. Saçaklar diğerleri gibi genişliklerini korumalarına rağmen daha küçüktürler. Ahşap gereç ile yığma yapılanma veya karkas çoğunlukla tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra evlerin yapımında kıyı kesimlerinde taşa geniş yer verildiği görülmektedir. Evler genellikle geniş bir bahçe içerindedir. Dikdörtgen söveli pencereler ve kat silmeleriyle hareketlendirilmiş cephelere sahiptirler (Şahin, 2010: 18). Binanın muhteviyatı içerisinde var olduğu bilinen sarnıç, çeşme ve ocak gibi detaylarda ve özellikle zemin kattaki kapı ve pencere düzeni ile buraya ulaşmayı sağlayan taş merdivenlerde de geç Osmanlı konutlarındaki uygulamalarla benzerlikler söz konusudur (İltar, 2016: 142; Bayrak, 2020: 220-224, 233-234).

Ayakta olan fetvâhânelerin plan ve mimari bakımdan birbiriyle bağlantısını belirlemek gerekirse, günümüzde İstanbul Müftülüğü'ne tahsis edilmiş durumdaki Ağa Kapısı'nın Meşihat Dairesi olduktan sonraki görselleri incelendiğinde başkentte XIX. yüzyılda yaygın olan batı etkili Ampir üslupta (<https://istanbul.diyaret.gov.tr>), Ünye Fetvâhânesi'nin ise ait olduğu yöredeki konut örneklerine benzer durumda olduğundan doğrudan bir karşılaştırma yoluna gidilememiştir. Ancak her iki yapının da hem dış görünüş, hem de iç kat ve plan düzenleri itibarıyla bir sivil mimari örneği olarak değerlendirilmeleri mümkündür.

Öte yandan fetvâhâne kimliğini açık seçik ortaya koyan kitabe, yatay dikdörtgen biçiminde bir silme çerçeve içerisine alınmış talik hatlı bir taş tabela örneği durumundadır. İlk ve ortaçağda erken örneklerinin Roma'da pişmiş toprak, Mısır'da taş ve mermer malzemeyle verildiği bilinen tabelaların

resmi kurumlara asılması geleneğinin geç Osmanlı devrinde benzer anlayışla uygulandığı bir XIX. yüzyıl tabelası olarak değerlendirilebilir.⁹

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda aslında hem katlarda uygulanan plan şemaları, hem cephe düzenleri ile XIX. yüzyıl Osmanlı konut mimarisinin bir örneği gibi yorumlanabilecek durumdaki bina, aynı zamanda devletin insanına ulaşması için en önemli araç fonksiyonu gören bir kamu yapısıdır. Bunun da ötesinde literatüre kaydedilmiş ünik bir Fetvâhâne Binası'dır. Bir diğer işleviyle Anadolu'da Osmanlı devrinde ortaya konulmuş önemli bir geç devir Kütüphane Binası'dır.¹⁰ Ünye Fetvâhânesi ve Kütüphanesi, orijinal dokusuna uygun biçimde restore edilerek korunmalı ve bir müze işleviyle sonraki nesillere aktarılmalıdır.

Kaynakça

- Acar, G. (2000). Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması. (Basılmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Acun, H. (2001). Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Albayrak, S. (1996). Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli). 1. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Argan, Y. (2004). İpek Yolu ve Ünye. İstanbul: Ünye Kent Araştırmaları.
- Arslan, Z. (2014). Batum Göçmenleri (1914-1930). Bilig Dergisi: 71, 43-64. <http://bilig.yesevi.edu.tr/>.
- Avanoğlu, S. (2002). Ünye Evleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avcı, Y. (2017). Osmanlı Hükümet Konakları, Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Azizoğlu Küçük, E. (2008). Ordu İli Aziziye Mahallesi Harun Furtun Evi Restorasyon Önerisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bayhan, A. A. (2017). Ordu'dan Bir Geç Osmanlı Sivil Mimarlık Örneği: Cevat Bey Konağı. XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (2-5 Kasım 2016) Bildirileri: I, 62-78, Sakarya.
- Bayrak, H. (2020). Ordu Ünye Ortayılmazlar ve Burunucu Mahallelerinde Bulunan Geleneksel Konut Örnekleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Berk, S. (2003). Hattat Mustafa Rakım Efendi. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berk, S. (2007). Mustafa Rakım Efendi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: 34, 428-429, İstanbul.
- Bozkurt, G. S. ve Altınçekiç, H. (2011). Anadolu'da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi. Istanbul University Journal of the Faculty of Forestry: 63 (1), 69-91. <http://oaji.net/journal-detail.html?number=1490>.
- Cramer, J. A. (2004). A Geographical and Historical Description of Asia Minor. C. I, Oxford.
- Dağdelen, İ. (2004). Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Ünye Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları. İstanbul: İstanbul Ünyeliler Derneği Yayını.
- Doğan, O. (2006). Karadeniz'de Bir Boğaziçi Ünye. İstanbul: Mor Çiçek Yayınevi.
- Eldem, S. H. (1954). Türk Evi Plan Tipleri. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Erlar, M. Y. (2009). Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-i Canik (1837). Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi: II, 8, 169-190. <https://www.sosyalarastirmalar.com/yeni/anasayfa.html>.
- Günay, R. (2016). Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- İltar, G. (2016). Giresun Evleri. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın.
- İpek, N. (1991). Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi: XIII, 1, 29-45. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd>.

⁹ Karadeniz Bölgesinde sahil yerleşimlerinde mahalleler ağırlıklı olarak eğimli arazilerde yapılagelmiştir. İltar, 2016: 43.
¹⁰ Anadolu kütüphaneleri için bkz. Ünal, 2012.

- İribaş, F. (2019). Bartın Geleneksel Evlerinde Cephe Düzenlemesi ve Ahşap Süsleme. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Karpuz, H. (2018). Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kızılkın, Y. (2017). Ünye İlçe Merkezinin Coğrafyası. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Koca, F. (1995). Fetvahâne. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12, 496-500, İstanbul.
- Kökten, İ. K. (1962). Anadolu Ünye'de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi: XX, 3-4, 275-276. <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf>.
- Kuban, D. (2016). Osmanlı Mimarisi. İstanbul: Yem Yayınları.
- Kuban, D. (2017). Türk Ahşap Konut Mimarisi 17-19. Yüzyıllar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kumandaş Yanmaz, H. (2018). Ordu İli Ünye İlçesi Kaya Mezarları. Avrasya ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi: 5, 5, 106-129. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead>.
- Kumandaş, H. (2004). Ordu İli Kaya Mezarları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Küçükdağ, Y. (2013). Zenbilli Ali Efendi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44, 247-249.
- Mert, T. (2014). Hattat İsmail Zühdü Efendi. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: XVIII, 2, 137-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>.
- Mistepe, M. U. (2015). Geçmişten Günümüze Ünye Belediyesi. Ünye Haber. <http://www.unyetv.net/icerik/kose-yazilari/gecmisten-gunumuze-unye-belediyesi/>.
- Öz, M. (1999). XV-XVI. Yüzyılda Canik Sancağı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Özdemir, M. S. (1997). Ünye Kadılar Sokağı ve Çevresi İçin Bir Koruma Önerisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Perker, Z. S. ve Akıncıtürk, N. (2011). Geleneksel Cumalıkızık Evlerinde Ahşap Konut Sistemi. Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Dergisi: 16 (1), 42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uumfd>.
- Sözen, M. ve Tapan, M. (1973). 50 Yıllık Türk Mimarisi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sözen, M. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi (1923-1983). Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şahin, Ş. (2010). Ordu Geleneksel Evleri Üzerine Bir Araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Şener Boy, E. (2014). Merzifon Evleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tellioglu, İ. (2007). Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Derleme. Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları: II, 2, 654-664. <https://turkishstudies.net/turkishstudies.jsp>.
- Tosun, İ. (1995). Oney'den Ünye'ye. Flaş Tv Ünye, Ankara.
- Uçar, H. (1998). Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tarihindeki Yeri. (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Umar, B. (2000). Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos). Bir Tarihsel Coğrafya Araştırmacısı ve Gezi Rehberi, İstanbul.
- Ünalın, H. S. (2012). Anadolu'daki Türk Kütüphaneleri. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Yadı, A. (2012). Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Ordu Doğumlu Memurlar. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi: 3, 6, 300-312. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad>.
- Yediyıldız, B. (2000). Ordu Tarihinden İzler. İstanbul: Fast Yayıncılık.
- Yıldırım Güneş, Ö. (2020). Giresun İli, Tirebolu İlçesi, Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.